

ՉԱՅՆ

ՀԱՄԱՇԵՆՆԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ Անվճար

ՇՆՈՐՅԱՎՈՐ ՆՈՐ ՏԱՐԻ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԴ

Հայտնի է, որ երկար տարիներ Աբխազիայի հայ համայնքը համարյա չի առնչվել Հայ Առաքելական եկեղեցու հոգևորականության հետ: Օրերս առիթ ունեցանք հանդիպելու Հայ Առաքելական եկեղեցու Հարավային Ռուսաստանի թեմի Աբխազիայի նորաստեղծ հովվության հոգևոր հովիվ, հոգեշնորհ Տեր Տարոն արքեպիսկոպոստին:

– Հայր Սուրբ, խնդրում ենք պատմե՞ք Ձեր մասին:

– Ծնվել եմ 1976-ին, Էջմիածին քաղաքում, 1993-ին ավարտել եմ թիվ 1 միջնակարգ դպրոցը, այնուհետև ընդունվել եմ Շիրակի թեմի Հոգևոր ընծայարան, որն ավարտել եմ 1996-ին: Ծառայել եմ մեր ազգային բանակում որպես զորամասի հոգևոր սպասավոր, սովորել եմ Երևանի տնտեսագիտական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանն ավարտել եմ 2005-ին:

Առաջին աշխատանքը, որ պատիվ ունեցա կատարելու Մայր Աթոռում՝ վեհարանի հյուրընկալը եղավ, զբաղվում էի այլևայլ երկրներից եկող հյուրերի ընդունման հարցերով:

Այս տարի հունվարին երեք ամսով մեկնեցի Հնդկաստան՝ անգլերեն լեզվի դասերի: Դասընթացը կազմակերպել էր դեսպանատունը, որը երկու տեղ էր տրամադրել Մայր Աթոռին: Հնդկաստանից վերադառնալով, Հայ Առաքելական եկեղեցու Հարավային Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ, գերաշնորհ Տեր Մովսես եպիսկոպոս Մովսեսյանի հրամանով 2006թ. ապրիլի 15-ից նշանակվեցի Աբխազիայի հովվության հոգևոր հովիվ:

– Ի՞նչ վիճակում է հովվությունը, հայտնի է, որ տասնամյակներ շարունակ

Աբխազիայի հայությունը չունի հայկական գործող եկեղեցի:

– Երկար ժամանակ հոգևորականության բացակայության հետևանքով Աբխազիայի հայերը բացարձակ տեղյակ չեն Հայ Առաքելական եկեղեցու խորհուրդներին և արարողություններին: Նշանակվելով այնտեղ, ես հասկացա, որ հայ համայնքը շատ մեծ անհրաժեշտություն ունի հոգևոր կյանքի: Մատուռը, որտեղ սպասավորում եմ, հիմնվել է 2001թ. Գագրա քաղաքում, հենց Գագրայի բնակիչ Արկադի Սարգսյանի նախաձեռնությամբ: Սուրբ Հռիփսիմե մատուռում կատարվող հոգևոր արարողությունների մասին հայտարարություններ ենք հեռարձակում Գագրայի հեռուստատեսությամբ, ըստ որի էլ բնակչությունը գալիս և մասնակցում է դրանց: Նկատել եմ, որ մարդիկ եկեղեցու հանդեպ բավականին դրական են տրամադրված և ձգտում են մասնակցել բոլոր արարողություններին: Հատկա-

պես շահագրգռված են, որ խորհրդակատարություններն արվեն հենց Առաքելական եկեղեցուն:

– Հայր Սուրբ, տեղի հայերը օգնու՞մ են եկեղեցուն:

– Այո, իհարկե, շատ է օգնում Աբխազիայի խորհրդարանի պատգամավոր, Աբխազիայի հերոս Գալուստ Տրապիզոնյանը: Գագրացի գործարար Վահան Մինասյանը աջակցում է և՛ ֆինանսապես, և՛ իր մեքենայով ինձ տարբեր գյուղերն է տանում: Ես Գագրայում ապրում եմ Արամ Ուստյանի տանը: Նա բնակվում է Մուկվայում և իր երկհարկանի առանձնատունը սիրով և անշահախնդրի տրամադրել է Հայ Առաքելական եկեղեցու կարիքների և իմ բնակության համար:

– Իսկ հայկական դպրոցներ այցելու՞մ եք...

– Այո, հոգևորի հետ ծանոթացնելու նպատակով հայ համայնքի համանախագահներ Գալուստ Տրապիզոնյանի և Խաչիկ Մինասյանի հետ քանիցս այցելել ենք դպրոցներ և գրուցել աշակերտների և ուսուցիչների հետ: Դեռևս բոլոր դպրոցներում չեն եղել: Դժվար է, քանի որ Աբխազիայի միակ Հայ Առաքելական հոգևորականն եմ, ցանկալի է, որ տեղացի երիտասարդներից ևս հոգևորական դառնալու ցանկություն հայտնողներ լինեն: Նոյեմբերին մասնակցեցի Պրիմորսկոյե գյուղի դպրոցի հիմնադրման 80-ամյակին նվիրված հանդիսությանը, որին ներկա էին Աբխազիայի կրթության նախարարը, խորհրդարանի պատգամավորներ, բարձրաստիճան պաշտոնյաներ:

Ասեմ նաև, որ գերաշնորհ Տեր Մովսես եպս. Մովսեսյանը Մայր Աթոռի պատկերով 2000 փոքրիկ օրացույցներ է տվել, որ բաժանեն Աբխազիայի հայ դպրոցական-

ներին:

– Հայր Սուրբ, իսկ ի՞նչ հարաբերություններ են հաստատվել Աբխազական Ուղղափառ եկեղեցու հետ:

– Մենք ջերմ և եղբայրական հարաբերություններ ունենք Աբխազական Ուղղափառ եկեղեցու և նրա թեմական խորհրդի համանախագահներ Հայր Վիսարիոնի և Հայր Անդրեյի հետ:

– Հայր Սուրբ, կարող եք մեր թերթի միջոցով Ամանորի և Սուրբ Ծննդյան առիթով Ձեր բարեմաղթանքները հղել Ձեր հոտին:

– Քրիստոս ծնավ և հայտնեցավ, օրհնեալ է հայտնությունը Քրիստոսի:

Մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի Սուրբ Ծննդյան և Աստվածահայտնության մեծ և սքանչելի ավետիսով թող բացվեն դռները Նոր տարվա, որ իր հետ բերի բարի օրեր և խաղաղություն նաև հայ ժողովրդին և Հայաստանյայց եկեղեցուն, մանավանդ հեռավոր Աբխազիայում ապրող մեր ազգաբնակչությանը:

Սիրելի՛ արխագահայություն, թող Բարձրյալն Աստված պահի պահպանի Ձեզ ամբողջ և անխռով ու սիրով միաբան, մեր սուրբ հավատքի վեմի վրա անշարժ, առաքինի ու եկեղեցանմեր և ազգաշեն գործերի փառավոր հաջողությամբ:

Ողջ և անասան մնացե՛ք և քաջալերվեցե՛ք՝ Սուրբ Ծննդյան շնորհներով զորացած, գործեք սուրբ եռանդով գոտեպինդ, խաղաղ ու լավատես, Ձեր հայացքը սևեռեք դեպի Սուրբ Էջմիածին՝ Աստվածակառույց հավատքի սյունն ամենայն հայոց:

Շնորհավոր Նոր տարի և Սուրբ Ծնունդ:

Հարցազրույցը՝ Սաթիկ Միսակյանի և Սեդրեյ Վարդանյանի

ՏԱՂԱՎԱՐ ՏՈՆԵՐ

Տաղավար տոներ. Հայ Առաքելական եկեղեցու հինգ մեծ Տերունի տոների անվանումը, որոնք ունեն շաբաթապաս, նավակատիք, մեռելոց և տևում են մի քանի օր: Այդ տոներն են՝ Սուրբ Ծնունդ և Աստվածահայտնություն (8 օր), Չատիկ (50 օր, Չատիկից մինչև Հոգեգալուստ 50 օրերը, կոչվում են Հինուկ կամ Հիսուկ, Տերունի են՝ ի պատիվ Հարության տոնի), Վարդավառ (Այլակերպություն և Պայծառակերպություն՝ 3 օր), Վերափոխումն Ա. Աստվածածնի (9 օր) և Խաչվերաց (7 օր):

Հին կտակարանում նկարագրվում է հրեաների մեծահանդես արարողությամբ տոնակատարվող Տաղավարահարաց տոնը՝ աշնանային բերքահավաքի տոնը, կատարվել է յոթերորդ ամսվա 15-րդ օրը և տևել յոթ օր (Ղևտ. 23.33 - 43, Բ Օր. 16.13—17): Տաղավարահարաց տոնը հիշատակվում է նաև Նոր կտակարանում (Հովհ. 7.2—10), նաև հիշատակվում են Հիսուսի ուսուցումները տոնակատարության ժամանակ (Հովհ. 7.11-24, 37-39): Այդ օրերին հրեաները յոթ օր ապրել են վրաներում (տաղավարներում, այստեղից էլ՝ տոնի անունը) և մեծ տոնախմբություններով, ողջակեզ մատուցելով, հանդեսներով երախտագիտություն հայտնել Աստուծո՛ւ պարզևած բարիքների համար: Ենթադրվում է, որ Տաղավար անվանումն առաջացել է այդտեղից և գործածական դարձել քրիստոնեական մեծ Տերունի տոների համար:

ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԻ ԵՎ ԱՍՏՎԱԾԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԻԸ և ԱՍՏՎԱԾԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ Հայ Առաքելական եկեղեցու հինգ Տաղավար տոներից է, որը նվիրված է Աստվածորդու՝ Հիսուս Քրիստոսի Ծննդյանն ու Աստվածահայտնությանը (Սկրտությանը): Տիրոջ ծննդյան տոնակատարության առաջին հիշատակությունները սկսվում են 3-րդ դարից: Արևելքում մինչև 4-րդ դարը Քրիստոսի ծննդյան տոնը կապվել է Աստվածահայտնության, այսինքն՝ Սկրտության տոնի հետ, որը նշվել է հունվարի 6-ին: Սակայն 336-ին Հռոմի եկեղեցին դեկտեմբերի 25-ը պաշտոնապես որոշել է Հիսուս Քրիստոսի ծննդյան օր: Այս միջոցով քրիստոնյաներն ամենայն հավանականությամբ նպատակ ունեին այդ օրը տոնվող Արևի չաստված Միթրայի մեծ ժողովրդականություն վայելող տոնակատարությանը հակադրել «Արդարության Արեգակի»՝ Քրիստոսի ծնունդը: Հետագայում՝ 4-րդ դ. վերջին, Ասորիքում, իսկ ապա՝ 5-րդ դ. կեսին, գրեթե ողջ Արևելքում (Ալեքսանդրիայում, Անտիոքում, Կ. Պոլսում) Քրիստոսի ծննդյան տոնի օրը փոխադրվել է դեկտեմբերի 25-ին, իսկ հունվարի 6-ը մնացել որպես Տիրոջ Աստվածահայտնության օր: 451-ին Քաղկեդոնի ժողովը դեկտեմբերի 25-ը վերջնականապես հաստատել է Հիսուսի ծննդյան օր, թեև Երուսաղեմի եկեղեցին մինչև 549-ը շա-

րունակել է նշել հունվարի 6-ին: Միայն Հայ եկեղեցին է, որ հաստատում է մնացել հնագույն ավանդույթին և Քրիստոսի Ծննդյանն ու Աստվածահայտնության տոնը շարունակում է նշել միասին՝ հունվարի 6-ին: Հայ եկեղեցուն Սուրբ Ծնունդը և Աստվածահայտնությունը օրացուցային տարվա առաջին տոնն է:

Եկեղեցական տոնակատարությունն սկսվում է հունվարի 5-ի երեկոյան՝ Երագալույցի կամ Խթման ս. Պատարագով, որին նախորդում է յոթօրյա պահեցողության ու ապաշխարության շրջանը: Երե-

կոյան ս. Պատարագի ընթացքում հնչում է ավետիսը՝ «Քրիստոս ծնավ և հայտնեցավ»: Պատարագից հետո պառնոց լուծվում է, և սկսվում ուտիքի ու տոնակատարության շրջանը, որը տևում է մինչև հունվարի 13-ը: Այս բոլոր օրերին քրիստոնյաները միմյանց ողջունում են «Քրիստոս ծնավ և հայտնեցավ» ավետիսով, որի պատասխանն է՝ «Ձեզ և մեզ մեծ ավետիս»:

Գլխավոր տոնակատարությունը կատարվում է հունվարի 6-ին՝ ս. Պատարագի հանդիսավոր արարողությամբ ու Ջրօրհնյաց մեծաշուք հանդեսով: Ջրօրհները նվիրված է Տիրոջ մկրտությանը և այդպիսով՝ ջրի սրբազորման մեծագույն խորհրդին:

Հունվարի 7-ը, ինչպես և բոլոր Տաղավար տոներին հաջորդող օրերը, մեռելոց հիշատակության օր է, երբ հոգեհանգստյան ս. Պատարագից հետո հավատացյալներն այցելում են իրենց հարազատների շիրիմներին:

Հանդիսություններն ավարտվում են հունվարի 13-ին՝ Հիսուսի անվանակոչության տոնակատարությամբ, որը նվիրված է Տիրոջ յոթ օրական հասակում տաճար բերվելու, ութերորդ օրը թվատվելու և Հիսուս անունը ստանալու հիշատակին:

«Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002թ.

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԶԵՅԹՈՒՆՅԱՆ — 90

Այս տարի լրացան համշենահայ նավագանի մտավորական, հասարակական գործիչ, գրող և երկարամյա մանկավարժ Անդրեյանի 90-ամյակը:

Մոլոկովի փողոցում գտնվող նրա երկհարկանի տանը շատ հայ մտավորականներ, արվեստի, գիտության ու կրթության գործիչներ են հյուրընկալվել: Համշենահայերի հոգսերով Հայաստան գալիս հաճախ էր հանգրվանում մեր տանը: Երեխաներս շատ էին սիրում նրան, քանզի նման էր հեքիաթի բարի ծերուկի կամ հայկական Ձմեռ պատյի: Բարություն էր սիրում իր շուրջը, ներողամիտ էր ու համբերատար և նույնն էլ մեզ էր հորդորում:

Նա ծնվել էր 1916թ. հոկտեմբերի 20-ին Սոչիի Լազարևսկի շրջանի Վերին Բուռ գյուղում: Ծնողները, հայրը՝ խաչիկը, և մայրը՝ Լուսիգ Մինայանը, գաղթել էին Սամսոնի շրջանից 1913թ.: Տարրական կրթությունը ստացել էր հայրենի գյուղում, որից հետո զբաղվել էր ինքնակրթությամբ: 1932թ. ընդունվել էր Դոնի Ռոստովի հայկական մանկավարժական տեխնիկոնը և սովորել մեկուկես տարի: Այնուհետև 1940-ին ավարտել էր երևանի մանկավարժական տեխնիկոնը, 1949-ին՝ Սուխուმი մանկավարժական ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետի հեռական բաժինը: 1934թ. սկսել էր աշխատել խրվատֆորով գյուղի յոթամյա դպրոցում, որպես աշխարհագրության և պատմության ուսուցիչ:

Անդրանիկ Ձեյթունյանը 1934-1967թթ. որպես ուսուցիչ, ուսմասվար և դպրոցի տնօրեն էր աշխատել Աբխազիայի և Կրասնոդարի երկրամասի տարբեր հայկական դպրոցներում, Գագրայի և Աղեթի շրջանների լուսբաժիններում՝ հայկական դպրոցների տեսուչ: Ամեն անգամ, երբ միասին շրջում էին Աբխազիայի կամ Կրասնոդարի երկրամասի հայկական գյուղերով, ինձ զարմացնում էր, թե նա ինչ մեծ հեղինակություն էր վայելում համշենցի հայերի շրջանում: Տարիքն առած մարդիկ, նույնիսկ ամենահեռավոր խոստորներում և ստանիցաներում, խոր հարգանքով բարևում էին, հետը խոսելիս աշակերտի նման գլխահակ լսում: Եվ ամենուր նա խոսում ու համոզում էր: Մի տեղ՝ գրական խմբակ ստեղծել, մի այլ տեղ՝ պատմության քանգարան, երրորդում՝ քատերական խմբեր ու պարախմբեր, չորրորդում համոզում էր երեխաներին հայկական դպրոց տալ: Եվ ուրախալի՛ն այն էր, որ նրա ցանած սերունդը ծյարծակում էին: Ուր երեխաների հայր էր և համշենցի ամեն մի դպրոցականի հայրաբար էր մտնում, շատ անգամ իր շուրջը հավաքած հարյուր, երկու հարյուր դպրոցականների, անտեսելով բոլոր դժվարությունները բերում էր Հայաստան, ծանոթացնում Մայր հայրենիքին: Եվ երևանի բուհերն ավարտած շատ համշենցի երիտասարդներ պարտական են Ձեյթունյանին, որովհետև շատերին ինքն է համոզել, բառի բուն իմաստով ձեռք բռնած բերել երևան, խնդրել դասախոսներին, որ ներողամիտ լինեն նրանց հանդեպ, որովհետև Աբխազիայի և Կրասնոդարի երկրամասի հայկական դպրոցներում ուսուցիչներին մեծ պակաս կա, առարկաների մի մասը չեն անցնում, որովհետև այդ երեխաներից շատերը տասը տարի շարունակ ամեն օր 50-60 կիլոմետր ճանապարհ են կտրել, որպեսզի հայկական կրթություն ստանան:

Զեյթունյանը հիմնել է նաև մի քանի ազգագրական պարախմբեր: Մեծ ծիզերով նրանց համար տարազներ էր ձեռք բերում, այդ հանույթները բերում էր Հայաստան, որ Համշենի պարավեստին հայրենիքում ևս

ծանոթացնի: Նա ստեղծել է նաև մի քանի ինքնագործ քատերախմբեր, որոնք, ցավոք, Հայաստանից օգնություն չստանալով կարճ կյանք ունեցան:

Ամեն անգամ Հայաստան այցելելիս նա դատարկաձեռն չէր գալիս, քանզարաններին նվիրելու համար բերում էր Համշենի նվագարաններ՝ քեմենչեներ և քեմոնաներ, ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի համար հաստ թղթապանակներով բերում էր Համշենի բանախոսությունը՝ իր հավաքած հեքիաթներն ու երգերը, նաև ազգագրական նյութեր ու գրառումներ, Աբխազիայի և Կրասնոդարի երկրամասի հայկական բնակավայրերի իր կազմած քարտեզները և այլն: Իսկ Հայաստանից ծանր կապոցներով գրքեր էր տա-

ում համար թանկ էր հայ գիրն ու խոսքը: Խմբակի անդամները կապեր հաստատեցին Հայաստանի գրողների միության հետ, որի արդյունքում նրանց իրավերով մի շարք հայ գրողներ՝ Սերո Խանգաղյանը, Սիլվա Կապուտիկյանը, Գևորգ Եմինը և ուրիշներ, այցելեցին նրանց, հանդիպեցին տեղի հայերի հետ:

Սերո Խանգաղյանի առաջաբանով երևանում հրատարակվեց «Չայն համշենական» առաջին ժողովածուն, որ կազմված էր համշենցի գրողների գործերից: Երկրորդ ժողովածուի «Կնքահայր» դարձավ Անդրանիկ Ձեյթունյանը: Այն լույս տեսավ 1978-ին և մեծ ոգևորություն առաջացրեց համշենցի հայերի շրջանում: Տարօրինակ խորությամբ հայ մանուկը

Հայաստանի գրողների միության դահլիճում հանդիպում Հայաստանի, Աբխազիայի և Կրասնոդարի երկրամասի հայ գրողների հետ, ծախից՝ աջ. Սիլվա Կապուտիկյան, Արշավիր Ջիրաթյան, Սկրտիչ Սարգսյան, Սերո Խանգաղյան, Անդրանիկ Ձեյթունյան և Աշոտ Քոչչոբյան, 1982թ.:

նում, որովհետև Կրասնոդարի երկրամասի այն մեկ-երկու գրախանութները, որոնցում փոքրիկ անկյուն էր հատկացված հայերեն գրքերին, չէին կարող բավարարել շուրջ 200 գյուղերում սփռված մեր տասնյակ հազարավոր հայրենակիցներին: Ցավալի էր, որ «Հայգիր» առևտրի վարչությունը և տարբեր կազմակերպությունները ոչինչ չէին անում Կրասնոդարի երկրամասում հայ գրքի կամառք (նաև շրջիկ), կազմակերպելու համար: Այն տարիներին, իսկապես, հայ գրքի մեծ պահանջ կար: Իսկ երևանի գրախանութներում կուտակվում և փոշուտվում էին հազարավոր հայերեն գրքեր:

Ես երբեք չեմ մոռանա, թե ինչպես Կրասնոդարի երկրամասի հայկական թերթյան գյուղում տանտերը՝ Սկրտիչ Գրբաշյանը, իմանալով, որ Հայաստանից եմ, բերեց և հպարտությամբ ցույց տվեց 1950-ական թվականներին լույս տեսած մի

խիստ հազվադեպ էր անդրադառնում Աբխազիայի և Կրասնոդարի երկրամասի հայությանը: Այդ առումով ամենայն զովեստի էին արժանի «Պիոներ կամչը» և «Սովետական դպրոցը», որոնք Աբխազիայի հայկական դպրոցների մասին մի շարք նյութեր տպագրեցին՝ ոգևորելով այնտեղի հայությանը:

Զբավարարվելով միայն գրական խմբակով, Անդրանիկ Ձեյթունյանի և մի խումբ մտավորականների նախաձեռնությամբ 1984-ին ստեղծվեց «Համշենահայ մշակութային միավորումը», որը համախմբում էր բազմաթիվ համշենցի գրողների, մկարիչների, երգիչների, ժողովրդական վարպետների և այլն: Մեծ, շատ մեծ ծրագրեր ունեցավ նա, բայց 1986-ին մահն ընդհատեց այդ հայրենամեր գործի կյանքը:

Երբ 1986-ի ձմռանը մեկնեցի Աղեր՝ նրա արխիվը երևան տեղափոխելու, շատ փնտրեցի, բայց չգտա նրա հուշերը, այդպես էլ չէր գրել, համոզված, որ դեռ կհասցնի, առջևում այնքան շատ ծրագրեր ու անելիքներ ունեցող, որ հուշեր գրելու ժամանակը չէր: Չնայած ինձ տված խոստումներին՝ նա չէր հասցրել կարգի բերել նաև իր արխիվը, որտեղ բազմաթիվ թղթապանակներում զետեղված էին նրա բանաստեղծություններն ու պատմվածքները, չէր հասցրել դրանցից ընտրել լավագույնները ու հրատարակման համծնել: Իսկ այն քիչը, որ նա հասցրեց տպագրել, սփռված են թերթերում ու ամսագրերում, և «Չայն համշենական» երեք ժողովածուներում:

Աղերի շրջանի Չերեշնյա գյուղի դպրոցի հայկական բաժնի ուսուցիչները և 8-րդ դասարանցիները, 1965թ.:

Նրա արխիվը քիչ թե շատ դասախոսելով և անհրաժեշտ մակագրություններն ու տեղեկատվությունը ավելացնելով 1987-ի սկզբին համծնեցի Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանին: Ցանկանում եմ մեր թերթի ընթերցողներին ներկայացնել «Չայն համշենական» գրական խմբակի մասին Անդրանիկ Ձեյթունյանի 1975թ. գրած հոդվածը, որը, բնականաբար, խորհրդային տարիներին չէր կարող հրատարակվել:

Սերգեյ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

«ՀԱՅՆ ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ» ԳՐԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿԸ

1951 թ., երբ ՌՍՖՍՐ լուսավորության մինիստրությունը հարց բարձրացրեց փակել հայկական դպրոցները, հայ ժողովրդի ազգային ինքնասիրությունը վարկաբեկող որոշման դեմ դուրս եկավ Աղեթի շրջանի հայ մտավորականների առաջավոր մասը և Հասարակական և քաղաքական գիտելիքների տարածման շրջանային կազմակերպությանը կից կազմեց հայկական սեկցիա: Խմբակի նպատակն էր՝ հայկական մշակույթի և հայ խոսքի տարածումը: Խմբակի մեջ էին՝ տղերիս հեղինակը, Պ. Փայլանը, Ղ. Պետրոսյանը, Ա. Սիմոնյանը, Գ. Առաքելյանը, Պ. Սարգսյանը և ուրիշներ:

Շրջանի ղեկավար մարմինները հայ խոսքից հային կտրելու նպատակով ուզեցին կարողացվող զեկուցումները դարձնել ռուսաց լեզվով: Մենք դիմադրեցինք: 1953թ. խմբակը փակեցին: Խմբակում հաճախ էին քննարկվում գրական հարցեր: Հայկական սեկցիայի վերականգնման համար մեր հետագա փորձերը ծախողվեցին:

1960թ. ինձ ուղարկեցին Դե-Սիմոն գյուղ՝ ժամանակավոր դիրեկտորի պաշտոնով, որտեղ ութամյա հայկական դպրոցը արդեն երկրորդ տարին էր, որ դարձվել էր ռուսական: Ծնողների մեծ մասը և ուսուցիչների զգալի մասը փափագում էին վերականգնել հայկական դպրոցը: Այդ գործին ձեռնամուխ եղա առաջին օրվանից և 106 հոգու ստորագրությամբ դիմում ուղարկեցի կուսակցական և կառավարական կենտրոնական օրգաններին, դրա հետ մեկտեղ ձեռնամուխ եղա կազմակերպելու գրական խմբակ, որին ակտիվ մասնակցեցին Գ. Խաչատրյանը, Ե. Հովհաննիսյանը, Բ. Բաբայանը, Ս. Քիրեշյանը և ուրիշներ:

Աբխազիայի Գուդաութայի շրջանի Փսիրցյա գյուղում, 1983թ.:

Հունիս ամսին, Կրասնոդարի երկրամասի ներկայացուցչի ղեկավարությամբ սկսեցին հայկական դպրոցի վերաբացման համար դիմումը ստորագրողներին հալածել, բայց ծնողների համառությունը կտրել չկարողացան: Ծնողները, ծերունի Ավագյանի գլխավորությամբ, պահանջեցին կաբինետային քննությունները դադարեցնել և հրավիրել ընդհանուր ժողով: Չնայած շարունակվեց հալածանքը, բայց ծնողները միահամուռ դադարեցին հրավերներին ներկայանալ: Ստիպված հրավիրեցին ընդհանուր ժողով, որտեղ, չնայած երկրամասի ներկայացուցչի և շրջանի ղեկավարների սպառնալիքներին, ծնողները որոշում ընդունեցին՝ վերաբացել հայկական դպրոցը: Շրջանի ղեկավարները փակեցին Աբագինկա գյուղի ռուսական դպրոցը և միացրեցին Դե-Սիմոն գյուղի հայկական դպրոցին և դպրոցի ղեկավարությունը համծնեցին ռուսներին, որոնք ոչ մի բան չէին հասկանում հայերեն: Ինձ հետ կանչեցին շրջուսբաժին, որտեղ աշխատում էի տեսուչ: 1950 թվից և արգելեցին զնալ գյուղերը:

1963թ. փակեցին Աղեթի շրջանի հայկական 22 դպրոց (շրջանում կար 26 դպրոց) և վերացրեցին հայկական դպրոցների տեսուչի պաշտոնը: Տեղափոխվեցի Չերեշնյայի հայկական միջնակարգ

Нона Шахназарян

Центр понтийско-кавказских исследований,
кандидат исторических наук, г. Краснодар

этнического самосознания»⁷.

Новые комбинации хемшилской идентичности и происхождения констатирует грузинский исследователь Цатз Бацаши, утверждая, что у хемшинов Лазистана доминирует лазское самосознание. Он пишет о том, что хемшины Турции дают детям «домашние» ласкательные имена и прозвища, которые... явно лазские, как по смыслу, так и по звучанию. Кроме того, ссылаясь на данные Н.Я. Марра, он говорит о хемшинских фамилиях, которые «также являются лазскими по содержанию и смыслу»⁸. Такой же точки зрения в пользу лазского происхождения хемшинов придерживается Энтони Брайер, называя их арменизированными чанами. Он высказывает мнение, что в период между VII и XI веками перские Багратиды арменизировали хемшинов (Some Notes On The Laz and Tzani).

Очевидно, вопрос о «происхождении» хемшилов достаточно сложный и спорный. Однако, в рамках предлагае-

войти в коллектив [в колхоз] — значит, ненадежные люди стали для государства. Поэтому спецвысылку устроили».

Бакрадзе Отари, с. Сарпи: «До 1937 года мы спокойно ходили туда и обратно. У нас были там земельные участки, у них тут — но только с утра и до вечера [разрешалось оставаться в Турции и соответственно в Аджарии]. Разрешение было только на обработку земли». «Хемшилы имели жен турецкоподданных и сами в колхоз не зашли, свое личное хозяйство имели, овцеводческое... яйла были...»

Абуладзе Джемал, официально 1940, фактически 1938 г.р., с. Ахалсопели: «Граница закрылась и семьи, родственники оказались по разные стороны. Когда у нас умирали, и вот несут мертвеца, похороны... женщины громко плакали и говорили, такой-то такой из этой семьи умер, и там тоже поминали его... вот так общались между собой. Потом запретили громко плакать, стали понимать. Уже грузины стали служить, как говорят, закладывать стали, предавать».

Оказавшись в границах СССР, теоретически хемшилы могли рассчитывать на относительную стабильность, поскольку, «несмотря на наличие «пятой графы —

стане и Киргизии; по 50 семей в Ростове и Воронеже; какая-то часть в Турции. По данным Осипова А. («Хемшины, хемшилы, хемшинлы» неопубликованная рукопись) «в границах бывшего СССР живет порядка 700 хемшилских семей. Они расселены следующим образом. В России живет более 200 семей, в том числе в Краснодарском крае (Апшеронский и Белореченский районы) - около 150, в Ростовской области (Каменский район) - примерно 30, в Воронежской области (Грибановский район) - 30. В Киргизии остается не менее 280-300 семей, в том числе в Джелалабадской области - 130-140, в Ошской области - 100-140, в Бишкеке - 50. В Чимкентской области Казахстана (Сайрамский район) живет около 100 семей и примерно столько же в Джамбульской области (Джамбульский район)».

2. Кузнецов И., Одежда армян Понта. Семиотика материальной культуры. М. «Восточная литература» РАН. 1995. с. 22-25; Кузнецов И. Турки-хемшилы или исламизированные армяне? // Диаспоры. N 1-2. М. 2000. с. 226-258; Vaux, Bert Homshetsma: The Language of the Armenians of Hamshen (The Hemshinli,

ДРЕЙФУЮЩАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: СЛУЧАЙ ХЕМШИЛОВ (ХЕМШИНОВ)*

дикальных общественных изменений и какие поведенческие стратегии из этого следуют. Какие социальные условия и факторы детерминируют этническую (ре-) ориентацию общностей.

Статья написана в основном на базе материалов полевых исследований, собранных в местах проживания хемшилов (Краснодарский край, Апшеронский район, пос. Вперед, Ерик, Ким, Калинин, ст. Кубанская; Грузия, Аджария, Хелвачаурский район, с. Сарпи, Ахалсопели, Кахабери, Гонио, Джарнали, Ферия, Урехи). Выявление интересующих аспектов стало возможно благодаря применению качественных, «мягких» методов исследования (биографические нарративы) в контексте «культурно-аналитической» традиции.

Принято считать, что хемшилы (самоназвание хомшеци) - армяноязычные турки с «нечетким», «кочующим» этническим самосознанием. Большинство исследователей склоняются к мнению, что хемшилы - потомки насильственно исламизированных армян из области Хамшен (Hamshen) в восточно-анатолийском побережье Черного моря².

Из-за фрагментарности сохранившихся письменных источников можно только конструировать историю мусульманизации хемшилов в Османской империи со всеми вытекающими последствиями (по большей части стабилизирующими и жизнеутверждающими). При этом, помимо отрывочных сведений о том, что хемшилы Турции тайно отправляли, наряду с мусульманскими, христианские культы, в современном быту хемшилов существуют «странные» ритуалы-обычаи, намекающие на возможное исповедование ими христианства в прошлом³. Пережитки христианства сохранялись у хемшилов еще в начале 19 века, а в некоторых районах, например Ризе, по сообщениям академика В. Гордлевского, даже позже⁴. В то же время, исследователями отмечалось проявление необузданного рвения со стороны новообращенных: «окрестные городки вокруг Трапезунда — Оф, Сюрмене — в дальнейшем поставляли для ислама мулл, фанатичность которых была известна всюду в Малой Азии; они вносили в ислам нетерпимую горячность прозелитов...»⁵. Строгую приверженность исламу уже в советский период отмечают и лазские соседи хемшилов в Аджарии (с. Сарпи)⁶. Согласно Кузнецову И., «мусульманизация для армян означала не только глобальные культурные деформации — от хозяйственно-культурного типа до социальной организации, но и потерю

мой статьи проблематизируются реально действующие механизмы смены идентичности у представителей общности хемшилов. А исторический дискурс привлекается здесь в свете мнения, что обращение к истории позволяет выяснить причины, источники и условия современных изменений в обществе⁹.

Факторы, обусловившие маргинализацию хемшилов

Так сложилось, что хемшилы - носители нескольких идентичностей одновременно. Какие факторы могли повлиять на этот процесс? Этническая идентичность очень часто (можно сказать, с некоторой циклической повторяемостью) в истории хемшилов играла роковую роль. Национальные концепции как предков, так и современных хемшилов исходили из тяжелого личного опыта в культурных реалиях, где национальные идентичности вытекали и продолжают вытекать в настоящие бедствия, угрожая подчас физическому существованию. Сложные перипетии истории хемшилов были напрямую связаны, по всей видимости, с их проживанием в приграничной зоне (Турция — Грузия = СССР), то есть они были маргинальны по определению. Именно проживание на границе и наличие родственников в Турции, стали декларируемыми причинами высылки хемшинов в 1944 году — так называемая «превентивная мера военного времени, обеспечивающая «благонадежность» и «лояльность» пограничного населения»¹⁰. Этот факт подтверждают и информанты.

Дурие Караибрагим оглы, 1959 г. р., с. Урехи: «Когда в Сарпи подняли [советский] флаг, на той стороне оказались не только родственники, но и семьи. Часть семьи оказалась здесь в советской Аджарии, другая в Турции».

Информант Кахидзе Хаки, 1912 г.р., с. Сарпи: «Некоторые хемшилы имели турецкие паспорта и действительно были и туда, и сюда. Большинство из них перешли к нам [в Сарпи] из Хопа и занимались к лазам работать... потому что там жизни не было, ничего не было, ни спичек, ни мыла, ни сахара, ни керосина, вообще ничего не было. Но там у них были шикарные кирпичные дома. Здесь другая жизнь была при советской власти, все доставали. Они брали отсюда все это и туда таскали, в Хопа. В конце концов, они стали очень богаты... Мой дед и другой тут был дед Кандилабо занимали хемшилов пастухами. После того, как появилось лекарство от болезни овец, скотина развилась, а то сдыхалась. И дела их снова пошли вперед. Очень работающие люди были, очень... Они не хотели политику, смотрели на Турцию из-за денег». Тот же информант: «Хемшилы и курды при коллективизации отказались

национальность» в различных документах, этническая идентичность была практически малозначимой. В условиях нивелирующей советской модели социализации национальность отселялась на задний план всеобщей «советской» повседневной культурой»¹¹. Однако, это касалось всех, только не хемшилов и некоторых других «неблагонадежных» народов (среди них: немцы, греки, курды, грузинские мусульмане, турки, чечены, ингуши, карачаевцы, крымские татары и др.), посланных советским руководством в трудные для жизни районы в период войны с Германией. В данном случае сыграла роковую роль, наоборот (в отличие от реалий понтийско-анатолийского контекста), турецкая идентичность хемшилов в связи с напряжением политических отношений с Турецкой республикой в ходе второй мировой войны.

Сюда можно присовокупить и такой фактор как политические и экономические интересы верховного руководства и простых жителей в Аджарии (Грузинская ССР). Они не были решающими, но в дальнейшем продиктованные ими стратегии сыграли свою негативную роль в препятствовании к возвращению хемшилов на прежние места проживания и компенсацию их имущества. Речь идет о местном населении (грузины, лазы), скрыто заинтересованном как в этнической «чистке» (грузинское руководство), так и присвоении имущества трудолюбивых, ориентированных на процветание хемшилов (некоторые рядовые граждане)¹². Так или иначе, 25 ноября 1944 г. по постановлению Комитета государственной безопасности СССР № 6279 от 31 июля 1944 г. хемшилы подверглись тотальной этнической депортации, носившей внесудебный, административный, поголовный характер в духе того времени¹³.

Пережив режим «спецпоселения», и оправившись после реабилитации в 1956 г., уравнявшей их в правах с остальными советскими гражданами и снявшей с них стигму «предателей родины»¹⁴, хемшилы встали перед лицом новых разрушительных проблем, связанных с так называемым парадом суверенитетов - распадом СССР и этнических конфликтов в «независимых» государствах на российской периферии. Под давлением националистически настроенных бандитских группировок в Киргизии хемшилы снова были вынуждены покинуть насиженные места, переехав в Краснодарский край¹⁵.

Примечания

1. По приблизительным данным духовного лидера хемшилов Хасана Салиха на 2003 г. в Краснодарском крае сегодня проживает около 200 семей; примерно до 100 семей хемшилов проживают в Казах-

ed. H. Simonian); Vaux, Bert Hemshinli: Forgotten Black Sea Armenians. www.uwm.edu/~vau/hamshen.pdf. Из числа дореволюционных исследователей: Мегаворян А.П. К вопросу об этнографических условиях развития народностей Чорохского бассейна // ИКОИРГО, т. 17. N 5. Тифлис. 1904. с. 365 и др.

3. См. источники, свидетельствующие о криптохристианстве хемшилов: Меликсет-Бекоев Л.М., Pontica Transcaucasica Ethnica (по данным Миная Медичи от 1815-1819 гг.) // Советская этнография. 1950. N 2, с. 166: «Хамшены делятся на две части. Многие из них обращены / в ислам/, однако соблюдают христианские обычаи. Они не скупаются в приношениях и /раздаче/ милостыни. Почти все в день преображения и успения богородицы отправляются в церковь, зажигают свечи и приносят жертвы за спасение душ своих предков»; Брайер Э. (Bryer A., Winfield D. The theme of Greater Lazia and the Land of Arhakei. Section XXVI // The Byzantine monuments and topography of the Pontos. Harvard university. 1985. с. 337) пишет со ссылкой на Кюине и др. (Cuinet, Turquie d'Asie, 1,119-120.; Ritter, Erdkunde, XVIII, 923-927; Bzhshkean (1819), 96.), что мусульманские хемшинлы крестили своих детей в 1890...»; Мегаворян А.П. К вопросу об этнографических условиях развития народностей Чорохского бассейна // ИКОИРГО, т. 17. N 5. Тифлис. 1904. с. 367 пишет об исламизации «хамшинлы» как о чем-то не требующем подтверждений и рассуждает о последствиях этого события для «национального характера»: «массовое обращение в новую веру и в особенности в веру политически господствующего племени, как в данном случае обращение христианских народностей в ислам, представляющий бесправному гявуру все права и даже привилегии — должно было произвести коренной переворот в их нравах, обычаях и занятиях...».

Из ряда бессознательно производимых хемшилами ритуалов: царапание ножом креста над дверным косяком при выводе невесты (см. Кузнецов И. Турки-хемшилы или исламизированные армяне? // Диаспоры. N 1-2. М. 2000. с. 240-241); скрещивание лезвий двух ножей в виде X в момент вхождения невесты в дом жениха в верхней части дверного косяка (с. Урехи, информант Дурие Караибрагим оглы: «до сих пор спрашиваем стариков, почему крестом? Ответа нет...»); производимый хемшилами ребром ладони крестообразный жест при выпечке хлеба (интервью в с. Ахалсопели, пос. Кахабери, с. Ферия, с. Урехи Аджарии). Информанты объясняют последнее действие так: «мы и наши предки всегда так делали, просто чтоб удобно было

* Благодарю за помощь в написании этой статьи всех моих информантов, моего переводчика с грузинского языка в г. Батуми Д. Тебидзе, моего научного руководителя И. Кузнецова, моего коллегу, социолога Р. Чилингиряна (Кембриджский университет, Великобритания).

разламывать хлеб на части». Информант Айвазов Леван, 1934 г.р., г. Батуми: «Все наши местные мусульмане складывали в каменную сковородку кукурузный хлеб (тчади) и рукой обязательно делали на хлебе знак Х, но не +. Объяснить, почему они это делают - не могли...»

4. Гордлевский В.А. Избранные сочинения 4-х томах. М. 1962-1968. Т. 3. с. 329.

5. Там же, с. 144.

6. Информант Кахидзе Хаки, 1912 г.р., с. Сарпи: «Хемшили нам даже говорили: лазы делают термони (это виноградный сок, по-турецки бекмези), а мусульмане не кушают термони. Христиане тоже делали эту пищу. Поправляли нас... Никогда на христианскую сторону они не шли».

7. Кузнецов И.В., Одежда армян Понта. Семiotика материальной культуры. М. «Восточная литература» РАН. 1995. с. 22.

8. Бацаши Ц. Н., Этнорелигиозный состав населения северо-восточной Анатолии в 19-20 вв. диссертационная работа. Тбилиси. 1988. с. 116-117.

9. Nisbet R.A., Social Change and History. NY.: Oxford Univ. Press, 1969. p. 302-303.

10. Nekrich A.M., The Punished peoples. The deportation and fate of Soviet minorities at the end of the Second World War. W.W. Norton & Company. Inc. New York. 1978. p. 104.

11. Конструирование этничности (под ред. Воронкова В. и Освальд И.) СПб. 1998. с. 6.

12. Хотя неизменным остается и тот факт, что, согласно свидетельствам информантов, процесс заселения непосредственных сельчан в жилища хемшилов был не совсем простым и гладким. Связанные узами дружбы и добрососедства с новососланцами, местные жители часто отказывались селиться в опустевших домах хемшилов. Грузинскому руководству пришлось вести пропаганду и пригласить молодые семьи из горного с. Хуло, которые также не очень охотно вырывались из своих больших патриархальных семей (информанты из с. Ахалсопели, Ферия).

13. По данным Цецхладзе Н., среди переселенцев их Хелвачаурского района хемшины составляли 152 семьи, 1087 человек. В ноябре 1944 г. из Аджарии переселили 304 хемшинские семьи, в том числе из Батумского района - 231, собственно из Батуми - 6, из Кобулетского района - 34, Кедского района - 5, Хулойского района - 28 семей. См. Мгеладзе, Н.В., Тунадзе, Т.Х. Из истории хемшинов восточной Турции и юго-западной Грузии // Археология, этнология и фольклористика Кавказа. Материалы международной конференции Ереван. Эчмиадзин. 2003. с. 272.

14. Осипов А., (неопубликованная рукопись): «В 1958 году семь семей попытались самостоятельно вернуться в деревню Авга, но им не дали этого сделать аджарские власти. Немного позднее попытку повторили другие - и также неудачно. 30 хемшильских семей, осевшие после всех мытарств в Ланчхутском районе Грузии, в июне 1960 года были насильственно выселены за пределы республики. Последующие почти 30 лет хемшилы были вынуждены оставаться там, куда их сослали - в Киргизии и Казахстане».

15. Что касается номинальной (данные статистики, переписи) и реальной (подсчеты исследователей и активистов общины) численности хемшилов, существуют следующие выкладки: хемшилы проживали в границах Аджарской АССР, Грузии вплоть до 1944 года и в материалах Всесоюзной переписи населения

АМШЕНЦЫ НА ДОРОГАХ МИРА

В 1991г. в Ереване начала издаваться газета «Луйс Амшени» («Свет Амшена»), основанная журналистом, автором сборников народных сказок, басен, легенд - «Огненный конь» (1981), «Сны царя» (2003), знаменитой книги «Столицы Армении» (1995), многочисленных публикаций об амшенских армянах, заместителем председателя Землячества «Амшен» Сергеем Варданяном. Распространяемая бесплатно в Краснодарском крае, Абхазии и других регионах, где проживают амшенцы, газета быстро обрела популярность, однако из-за нехватки спонсорских средств через год закрылась. Лишь спустя 12 лет, в 2004 году Сергей Гагикович вернулся к работе над периодическим изданием об амшенцах и для амшенцев. Двухязычная газета «Дзайн амшенакан» («Голос амшенский») уже начала выходить под патронажем Землячества. Мы попросили Сергея Варданяна рассказать о своем творчестве, о самом издании, жизни и проблемах амшенцев.

— С чего начиналось ваше литературное творчество?

— Работая в газете «Пионер канч», в 1978 г. я обратился с ее страниц к школьникам с просьбой прислать в редакцию сказки, легенды, которые, я был уверен, еще помнят их бабушки, и объявил конкурс на лучшую работу. Поток писем начал поступать из разных городов СССР, где проживали армяне, и регионов Армении. Научная обработка материала, составление словаря диалектов заняли около трех лет, и в 1981г. вышла в свет книга «Огненный конь», в которую вошел фольклор современной Армении, областей Западной Армении - Алашкерта, Васпуракана, Сасуна, а также Карабаха, Нахиджевана, Абхазии, Краснодарского края и т.д. Отдельные части книги были переведены на русский, словацкий, венгерский и другие языки и имели большой успех. Но дети продолжали посылать «бабушкины сказки», и в 2003 г., я издал на их основе второй сборник - «Сны царя». Особенностью этих изданий

данными, спасаясь от арабского ига, двинулись к берегам Черного моря в Лазистан, находящийся в составе Византийской империи, и обосновались в городе Тамбур. Грузинский князь Вашден напал и разрушил Тамбур, после чего Амаатуну восстановил город и назвал своим именем - Амамашен. Это название (затем Амшен) за семь веков царствования князей Ама-

ках Средней Азии в 1984 и 1987гг., провел исследование этих необычных поселенцев - часто светловолосых, белокожих, голубоглазых людей, не знающих, кто они по национальности. «Хемшил» - так значилась их национальность в паспортах, а у некоторых даже - «турок». Я изучил их диалект и традиции, записал фольклорные песни, сказания, расспрашивал стариков

Казахстан, Чимкентская обл., Сайрамский район, с. Чиркино, 1984г.

ни распространилось на всю провинцию, населенную армянами. В 1489г. турки завоевывают Амшен, а уже в начале 18-го века проводят на всей его территории насильственное омуслиманивание местных жителей. Часть амшенцев во имя спасения своей веры, покидает исторические земли, распространяясь по всему Трапезундскому вилайету. Другая часть вынужденно обращается в ислам. С конца 19-го века группы амшенцев переселяются в Абхазию и Краснодарский край. Кстати, амшенцы дольше других воевали с Османской Турцией - последние корабли с амшенскими армянами прибыли к берегам СССР в 1923г. Сегодня амшенцы компактно проживают в Краснодарском крае, Абхазии и даже Средней Азии, а также в Турции, где в районе Хопы сейчас проживает около 30 тыс. исламизированных амшенских армян.

— Как сложилась жизнь советских амшенцев?

— Расселившись по большей степени в Абхазии и Краснодарском крае, амшенцы основали армянские школы. Только в Краснодарском крае действовало 140 армянских школ, а в Абхазии, по данным 1941 года их насчитывалось 128. Однако в брежневские времена национальные школы начали постепенно закрываться. И по данным 1981 г. в Краснодарском крае из 140 армянских школ сохранилось всего 4. В Абхазии еще 15 лет назад их было 53, сегодня же из-за миграции местных армян в Краснодарский край, осталось 35.

— А как вы обнаружили наличие исламизированных амшенских армян в Средней Азии?

— Исламизированные амшенские армяне, проживающие в шести селениях на границе Турции и Аджарии, по приказу Сталина в 1944г. были переселены в Узбекистан, Казахстан, Киргизию. Факт переселения был известен, однако куда именно переезжали амшенцев, долгие годы оставалось неизвестным. В 1984г. мне сообщили, что в Краснодарский край из Ошской области Киргизии приехали армяне, говорящие на амшенском диалекте. Я немедленно отправился по их следам. Побывав в республи-

об их происхождении. Их было примерно 3000 человек. Однажды с группой среднеазиатских амшенцев мы направились к мулле по имени Хемди. «Он говорит, что мы армяне», - заявили амшенцы. «Это правда», - ответил мулла. «А почему ты нам раньше этого не говорил?» - «А вы разве меня спрашивали?» - «А кто тебе сказал, что мы армяне?» - «Мой язык», - ответил мулла, пояснив, что все они говорят на амшенском диалекте армянского языка. Хемди сказал, что у него есть «Коран», в котором была сделана надпись от руки о том, как армяне-христиане стали мусульманами.

Я составил программу по переселению в одно из пустующих сел Лори для начала 100 семей абхазских и краснодарских амшенцев и 20-30 среднеазиатских. Уже были составлены списки переселенцев. Их представители дважды приезжали в Ереван, жили у меня, знакомились с Арменией, но после Спитакского землетрясения это стало невозможно. Сегодня амшенцы из Средней Азии начали переселяться в Краснодарский край.

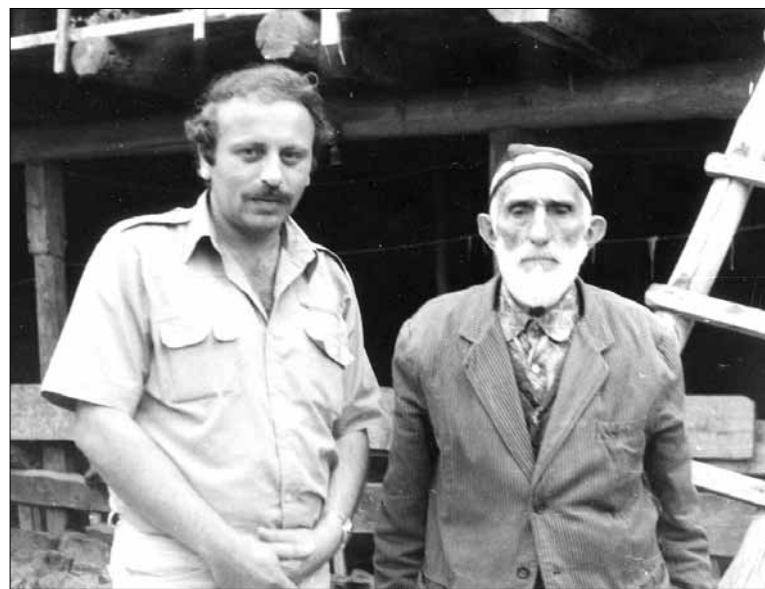
— Что представляет собой газета «Голос амшенский»?

— Газета двухязычная - на армянском и русском языках, выходит раз в месяц. Основная тематика - не актуальные события, а история амшенских армян, рассказы амшенцев об их прошлом и настоящем, жизнь современных амшенцев. Многие материалы для газеты я беру из собственных архивов, немалую часть пишу сам. Много статей получаю от известных ученых. С газетой сотрудничают и учителя из Абхазии, посылающие свои материалы о жизни и проблемах абхазских амшенцев. «Голос амшенский» распространяется бесплатно в армянских школах и селах Абхазии, Краснодарского края, а также в Бейруте, США, Турции. Переправляется он при помощи друзей, знакомых, коллег.

— А с какими проблемами сталкиваются сегодня амшенцы?

— И у амшенцев-христиан, и у омуслиманенных амшенцев одна проблема - сохранение национального самосознания, ибо все они знают свою историю лишь на уровне фольклора. И если амшенцы бывшего Союза в какой-то степени проходили историю армянского народа в армянских школах, то в Турции доступа к сведениям о своей истории у них и вовсе нет. Правда, и в Абхазии, и в Краснодарском крае тоже есть проблема: отсутствие преподавателей в армянских школах, так как прибывшие из Армении специалисты не могут устроиться на работу в школы из-за отсутствия прописки. Проблем много, и решать их надо сообща.

Беседу вела М. ЗАТИКЯН
«Голос Армении», N 120, 11 ноября
2006 года

С. Варданян (слева) и Хемди Акбуюкоглы, Киргизия, г. Пекабад, 1987г.

был их язык - каждая сказка или предание рассказывались на том или ином диалекте.

Параллельно я работал над книгой о 12 армянских столицах. Первая книга - «Столицы Армении», вышедшая в 1985г., быстро разошлась, а отдельные главы книги начали перепечатываться в разных изданиях Спюрка, ее использовали в школах как дополнительный материал по истории. Я понял, что есть большой спрос на популярную литературу по истории Армении, и в 1995 г. выпустил дополнительное издание, куда кроме текстов вошли 450 европейских гравюр, фотографий, иллюстраций с изображениями Армении и армян.

— Как давно вы занимаетесь историей амшенских армян?

— Практически со студенческих лет. Во время поездок на черноморское побережье Абхазии я встречался с местными армянами, которые говорили на незнакомом мне диалекте, называя себя амшенцами. Желая узнать о них больше, я обнаружил, что у нас нет серьезной литературы по истории амшенских армян, и занялся изысканиями.

— Так кто же такие амшенские армяне?
— В 789-790гг. армянские князья отец и сын Шапур и Амаатуну с 12000 под-

МАРИНИСТ ВАРДАН МАХОХЯН

В течение долгих десятилетий имя талантливейшего мариниста Вардана Махояна было предано забвению. Целиком посвятив себя служению искусству, Махоян так и не создал семьи, не обзавел-

ся потомками, которые могли бы сохранить и достойно представить миру богатейшее живописное наследие отца. Его многочисленные марины и пейзажи, ласкающие глаз яркостью красок, поражающие пластикой и колоритом, пронизанные дыханием художника, оказались разбросаны по всему миру.

Однако за последние три-четыре года среди ценителей живописи начал проявляться живой интерес к творчеству Вардана Махояна. Одна из причин - исследовательская и издательская деятельность искусствоведа. К последним можно причислить кандидата искусствоведения Ара Аюпяна, который с 1997г. занимается изучением жизни и творчества Махояна. Изданная им в 2004г. монография "Маринист Вардан Махоян" стала первой после почти полувекового молчания серьезной работой о художнике. Недавно вышла в свет еще одна книга Ара Аюпяна - альбом "Вардан Махоян", в котором представлена 161 картина художника.

Вардан Махоян родился в 1869г. в приморском Трабзоне в семье торговца

Аристакеся Махояна. Будучи сам разнообразным развитым человеком, Аристакеся дал всем своим шестерым детям образование. Вардан по окончании местной армянской школы перебирается в Карин, где поступает в гимназию "Санасарян". Уже здесь проявляются художественные способности юного Вардана: графические работы удостаиваются восхищения не только одноклассников, но и именитых педагогов гимназии. По возвращении Вардана в Трабзон отец, согласно семейной традиции, пытается привлечь сына к своей деятельности, однако его надежды не оправдываются: из Карина вернулся сделавший свой жизненный выбор художник. В 1891г. 22-летний Вардан Махоян отправляется в Германию, где поступает в Берлинскую художественную академию на отделение пейзажной живописи и учится у таких именитых профессоров, как Евгений Брайт и Ганс Фредерик Гаде.

Оставшись в Берлине по окончании академии, Вардан принимает участие в ежегодной престижной выставке профессиональных художников Германии, организованной под покровительством императорской канцелярии. 1895-й год становится первым шагом на пути к успеху. Спустя некоторое время молодой художник отправляется в свое первое творческое путешествие по России, где создает свои прекрасные пейзажи. Знакомство в Феодосии с великим маринистом Ованнесом Айвазовским, тепло принявшим своего последователя, оказывает определенное влияние на ранние работы Махояна. Однако постепенно он начинает все больше опираться на собственный опыт познания природы, вырабатывая свой метод работы и эстетическое видение, чем обращает на себя внимание прессы, искусствоведов, художников. Не обходит вниманием прессы и музыкальное дарование Вардана Махояна. "Говорят, что я художник, который увлекается музыкой. На самом деле я музыкант, занимающийся живописью", - говорит маринист, организуя с известным музыкантом О. Вагеманом ряд скрипичных концертов в Монте-Карло, Монако, Ницце и других городах Франции, привлекая ими внимание европейской общественности к трагическим событиям 1915 года.

Вардан Махоян выделяется среди маринистов особым стилем: изображая море, он проникает в таинственный мир его волн, заставляя зрителя чувствовать их волнение и спокойствие, слышать их шум и проникаться эпической силой природы. При этом все его полотна, будь то пейзажи или марины, сделаны с такой

достоверностью, что изображенная местность становится узнаваемой. Сдержанность колорита, умение работать сочными мазками, своеобразной лепкой пастозными красками - благодаря этим техническим приемам творчество Махояна было охарактеризовано как "водная скульптура", а самого художника называли "морским колдуном". Будучи воспитанным на реализме в искусстве, Вардан Махоян не избежал и воздействия импрессионизма, о чем свидетельствует изображение мельчайших колебаний волн в целом ряде полотен ("Берега острова Капри", "Скалы острова Капри", "Морской пейзаж. Закат" и др.). Не чужд Махояну и символизм, своеобразно сочетающийся в его творчестве с реализмом.

Махоян участвовал во многих групповых выставках и организовывал персональные экспозиции. Его имя значилось в одном ряду с такими живописцами, как Моне, Курбе, Беклин и другие. Высокое искусство Махояна было по достоинству оценено при жизни - он был награжден правительством Франции орденом Почетного легиона и орденом Красного орла - правительством Германии.

Последние годы жизни Вардана Ма-

хояна были полны душевных переживаний: несмотря на блестящие творческие успехи, художник не смог обеспечить себе благополучную жизнь. Скончался он в 1937г. в Ницце от болезни легких, так и не успев собрать воедино свое богатое живописное наследие. Сегодня благодаря выходу в свет книги-альбома Ара Аюпяна "Вардан Махоян" мы имеем воз-

можность не только узнать биографию выдающегося мариниста, но и получить полноценное представление о его творчестве. Собранные в издании репродукции 161 полотна Вардана Махояна - результат титанического труда, осуществить который удалось при спонсорской поддержке ценителей творчества мариниста, наших соотечественников из США Эммы и Гарегина Якубянов. Вошедшие в книгу работы Махояна, из которых 21 находится сегодня в Национальной картинной галерее Армении, 9 - в Музее Первопрестольного Эчмиадзина, 4 - в Конгрегации мхитаристов в Венеции, 1 - в Музее национального искусства Каунаса, а остальные являются украшением частных коллекций в разных странах, автору альбома пришлось собирать по всему свету в течение нескольких лет.

Ара Аюпян расположил произведения Махояна в хронологическом порядке, хотя сам художник редко указывал на полотнах дату создания. Искусствоведу удалось определить либо точную дату, либо примерный период создания картины, а нередко и изображенную на полотне местность. В книге также дана информация о современном местонахождении всех полотен Махояна, что приравнива-

ет ее к каталогу. Тираж книги, изданной на трех языках (армянском, русском, английском), - 500 экземпляров. Как отметил Ара Аюпян, цель данного издания - популяризация творчества великого мариниста Вардана Махояна, попытка сделать его узнаваемым и доступным широкому кругу любителей живописи.

Магдалина Затикиан

Амшенских армян исследуют на молекулярно-генетическом уровне

Получены первые результаты начатого три года назад, осенью 2003 года, молекулярно-генетического исследования амшенских армян. Как сообщили в редакции газеты армян России «Еркрамас», по словам руководителя данного проекта, доктора биологических наук Левона Епископосяна, генетический анализ образцов ДНК, собранных у амшенских армян в Краснодарском крае и Ростовской области, был проведен в Университетском колледже Лондона совместно с британскими коллегами. К публикации подготовлена статья, в которой представлена патрилинеальная (восходящая по отцовской линии) генетическая история амшенских армян.

Согласно информации Левона Епископосяна, сравнение с различными территориальными группами армян, выходцев из Западной и Восточной Армении, а также с другими народами Южного Кавказа и Средней Азии позволило установить следующее:

- по исследуемым особенностям ДНК амшенские армяне представляют собой достаточно изолированную в генетическом отношении территориальную группу, армянские корни которой не вызывают никакого сомнения, что убедительно подтверждается полученными результатами;

- полностью опровергнута активно пропагандируемая турецкими учеными гипотеза о так называемом тюркском (огузском) происхождении «армяноязычных амшенов».

И наконец, авторам проекта удалось внести определенную ясность в проблему установления прародины амшенских армян. Для окончательного ответа на этот вопрос в настоящее время проводится исследование матрилинеальной (восходящей по материнской линии) генетической истории анализируемой группы.

СПРАВКА: Амшенские армяне составляют большинство армянского населения на побережье Краснодарского края и в ряде районов Кубани и Адыгеи. Они являются выходцами из района Амшен в Западной Армении (ныне на территории Турции), переселившимися на Кубань в середине XIX века и в начале XX века после Геноцида армян в Турции. На Кубани, в Адыгее и Абхазии компактно проживают по данным экспертов до 250 тысяч амшенских армян, а на территории Турции в пределах традиционного проживания, по данным различных источников, от 700 тысяч до полутора-двух миллионов исламизированных амшенских армян.

Вечер памяти Гарегина Нжде прошел в Краснодаре

В Краснодаре 6 декабря прошел вечер памяти выдающегося армянского военно-политического деятеля XX века Гарегина Тер-Арутюняна (Нжде), 120-летие со дня рождения которого отмечается в 2006 году. В мероприятии, организованном Армянской Пашковской общиной Краснодара при информационной поддержке газеты армян России «Еркрамас», приняли участие представители армянской интеллигенции, духовенства и студенчества столицы Кубани. Как сообщили в редакции газеты армян России «Еркрамас», на мероприятии был прочитан доклад, посвященный жизни и деятельности Гарегина Нжде, который сопровождался демонстрацией фото и видеоматериалов. После основного доклада состоялась дискуссия, в которой собравшиеся приняли активное участие. По итогам вечера, собравшиеся приняли решение об учреждении при Армянской Пашковской общине Исторического клуба, в рамках деятельности которого будут регулярно проводиться мероприятия связанные с различными этапами истории армянского народа.

На юге России поминали жертв землетрясения

Богослужение, посвященное памяти жертв катастрофического землетрясения в Северной Армении, прошло в церквях Епархии Юга России Армянской Апостольской Церкви. Как сообщили в редакции газеты армян России «Еркрамас», в Армянской Церкви Сурб Ованес Аветаранч города Краснодара службу провели настоятель церкви Тер Арутюн Баядян и священник Тер Даниил Кукуян. На богослужении присутствовали руководители армянских общественных структур столицы Кубани и проживающие в Краснодаре выходцы из пострадавших от землетрясения регионов Армении.

СПРАВКА: 7 декабря 1988 года в 11.41 в результате сильнейшего землетрясения в Северной Армении были разрушены несколько городов и более 300 сел. Погибло около 25000 человек, 140000 стали инвалидами, без крова остались более миллиона человек. Подземные толчки практически полностью уничтожили Спитак, находящийся в эпицентре землетрясения, разрушили Ленинакан (ныне Гюмри), Степанаван, Кировакан (ныне Ванадзор).

ԹՈՒՐԵՐԵՆ ԶՈՂՎԱԾ ՄԱՀՄԵՂԱԿԱՆ ԶԱՄՇԵՆՑԻՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ինչպես հայտնի է, երբ խոսքը վերաբերում է հայերին կամ Հայաստանին, թուրքական մամուլը աչքի չի ընկնում անաչառությամբ: Խեղաթյուրվում են վաղընթացական պատմական դեպքերից մինչև ոչ վաղ անցյալի իրադարձությունները, գիտական լուրջ ուսումնասիրությունների արժանի ծագումնաբանական հարցերից մինչև մեթոդա իրողությունները...

Եվ այս պայմաններում մեզ հաճելիորեն զարմացրեց թուրքական հայտնի «Ռադիկալ» թերթում «Հեմշինցիները հայեր են» վերտառության ներքո տպագրված «Հեմշինցիների մասին» հոդվածը, որի հեղինակը Զան Ուղուր Բիրյուլն է: Այն գրված է մի քանի գիտական աղբյուրների օգտագործմամբ և, խմբագրությունը, ցանկանալով շեշտել, որ այն գիտական հոդված չէ, այլ՝ լրագրողական, աստղամիջով ծանոթագրել է, որ հեղինակը լրագրող է, ուրեմն, ինչ-որ չափով ազատ է իր լրագրողական կարծիքը հայտնելու: Հոդվածը տպագրվել է 2005-ի հունիսի 12-ին, բայց չի կորցրել իր կարևորությունը, և, կարծում ենք, հայերեն թարգմանվելով համշենագետների և թեմայով հետաքրքրվողների կողմից կորվի շրջանառության մեջ որպես թուրքական մամուլում մահմեդական համշենցիների մասին քիչ թե շատ անաչառ խոսք ասելու առաջին փորձերից մեկը, թեև հեղինակը խուսափել է մի քանի կարևոր հարցերի պատասխանները տալուց, կամ խմբագրությունը պատրաստ չի եղել դրանք իրատարակել:

«Չայն համշենականի» ընթերցողների համար «Ռադիկալի» հոդվածի թարգմանությունը սիրով ստանձնեց Երևանի պետական սարահյուսության ամբիոնի ավագ դասախոս, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Լուսինե Սահակյանը, որին հայտնում ենք մեր խորին երախտագիտությունը:

Նշենք, որ թարգմանության մեջ անփոփոխ են թողնվել անվանումների թուրքերեն տարբերակները, որպեսզի ընթերցողը իմանա, թե դրանք թուրքերեն ինչպես են ինչուն՝ հեմշինցի (հայ.՝ համշենցի), Հեմշին (հայ.՝ Համշեն), Քաչքար (հայ.՝ Քաչքար), Հոպա (հայ.՝ Խոփա):

Ս. ՎԱՐՈՒՆՅԱՆ

6 RADİKAL İKİ 12 Haziran 2005 Pazar

Hemşinliler Ermeni mi?..

Hemşinliler üzerine...

Հեմշինցիները հայեր են

անցնող գետային ցանցի վրա են գտնվում: Արևելքում Գորուս գետը բնական սահման է ստեղծում (2): Արևելյան խմբի

մահատկությունները նրանց ինքնության խորհրդանիշներ դարձած հրուշակագործի և հացթուխի արհեստներն են:

անհրաժեշտություն: Ելնելով այս ամենից՝ եզրակացվում է, որ այս պետությունը չի լինելու այնպիսի անհեռատես ու

ՉԱՆ ՈՒՂՈՒՐ ԲԻՐՅՈՒԼ* ՀԵՄՇԻՆՑԻՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ...

Նախընտրում են, որ հեմշինցիները մնան որպես Սև ծովի լեռներում առեղծվածային կյանք վարող մի ժողովուրդ, քան թե պարփակվեն որևէ պատկանելիության շրջանակում...

Հեմշինցիներն այն ամուն են, որ տրվում է Ռիզեի Զամլիհեմշինում և Փագար-Հեմշինում, այդ թվում և Արդվիհի Քեմալ-փաշայում գտնվող բնակավայրերին և այնտեղ ապրողներին: Հեմշինը/հեմշինականությունը մի ընդհանուր մշակույթ ունեցող և բարձր սարերում ապրող մարդկանց է ներկայացնում (1): Երջանները, որտեղ ապրում են հեմշինցիները, չեն սահմանափակվում միայն Սև ծովի արևելքով: Հայտնի է, որ հեմշինցիները պանդխտության և հին արտագաղթերի պատճառով ապրում են նաև Թուրքիայի մի շարք շրջաններում, Սև ծովի արևմտյան կողմում և Երզրումի սահմաններում:

Սև ծովի արևելք սավելում պես առաջին իսկ մտաբերվող վայրերից մեկը Չամլիհեմշինն է, որը հիմնվել է Սև ծովի հարակից ամենաբարձր կետի՝ Քաչքար լեռան փեշերին, Թավրիզ-Տրապիզոն մետաքսի ճանապարհի կարևոր մի անցակետում:

Քանի որ Փագարի Հեմշինի գավառակում ապրողների մեծամասնությունն անասնապահությամբ է զբաղվում Չամլիհեմշինի սահմաններում գտնվող ամառային արոտավայրերում, այդ իսկ պատճառով երկու Հեմշինների միջև տեղի է ունեցել միաձուլում:

Իսկ հեմշինցիների Արևելյան խումբը, որքան էլ աշխարհագրորեն հեռու չի գտնվում, այնուամենայնիվ, բավական հեռու է մնում այս մերձեցումից: Թեև նրանք էլ ճանաչված են որպես հեմշինցիներ, սակայն առանձնապես կապ չունեն Արևմտյան խումբ համայնքի Չամլիհեմշինի և Փագար-Հեմշինի հետ:

ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԵՄՇԻՆՑԻՆԵՐ (ՀՈՄՇԵՑԻ)

Պետեր Անդրյունս իր «Եթնիկական խմբերը Թուրքիայում» գրքի «Հեմշինցիներ» բաժնում գրում է, որ Հոպա-Քեմալփաշայի կողմերում ապրողներն իրենց ճանաչում են որպես հոմշեցի: Այս Արևելյան խմբի հեմշինցիների հիմնական բնակավայրերը Արդվիհի մահամ-գում, Հոպայի և Քեմալփաշայի միջով

հեմշինցիների լեզուն հայերենն է: Նրանք խոսում են նաև արևմտյան բարբառով և թուրքերենով: Երջանի բնակիչներն ինչքան էլ պնդեն, որ խոսում են հեմշիներեն, իրականում այդպիսի լեզու չկա (3): 1990-ականներին Սարփի սահմանի դռները բացվելով՝ Ռուսաստանից դեպի Սև ծովի արևելյան կողմ առաջին ժամանողները հայեր էին: Հայերը հիմնականում առևտուր անելու համար էին Հոպա գալիս: Նկատվեց, որ տեղի բնակչության հետ լեզվական տեսանկյունից մերձեցում էին: Որքան էլ ներկայումս հեմշինցիներն իրենք իրենց իբրև հայ չեն ճանաչում, այն լեզվով, որով խոսում են, հայերեն է, և որոշ աղբյուրների համաձայն՝ հայերենի մի բարբառ:

ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ԽՈՒՄԲ (ԱՐՄՇԵԻ)

Արևմտյան հեմշինցիները Չամլիհեմշինի և Փագար-Հեմշինի բարձրադիր հատվածներում ապրող և մեկ էթնիկական ինքնություն ներկայացնող ժողովուրդներ են: Հարևան լազերը այս հեմշինցիներին «արմենի» են անվանում: Ավելի տարածված դիմելաձևը «հաստակող հայն» է: Ինչ խոսք, լազերի և հեմշինցիների միջև այսպիսի տարածված դիմելաձև արդեն չկա: Մրցակցությունն էլ կամաց-կամաց վերացավ, միմյանց աղջիկ տվող կամ չտվող և թշնամանք ունեցող այս երկու համայնքներն արդեն ավելի են մտերմացել:

Երկու ժողովուրդներին մերձեցրեց նաև այն, որ լազերը թեյագործության համար Հեմշինի լեռնային գյուղերն էին գալիս: Մեր օրերում Արևմտյան հեմշինցիները թուրքերեն առողջամտությամբ են խոսում, և օգտագործում են նաև հայերեն բառեր: Որոշ ուսումնասիրողներ պնդում են, որ Արևմտյան խմբի հեմշինցիները մոռացել են իրենց լեզուն, մյուսներն էլ նշում են, որ նման լեզու չկա, իսկ եթե անգամ լիներ, ապա անհնար էր մոռանալ (ինչպես օրինակ՝ լազերենը): Հեմշինցիների Արևմտյան խումբը Արևելյանից առանձնացնող ամենակարևոր առանձ-

Հեմշինցիները, որոնք այս արհեստները սովորել էին 19-րդ դարի սկզբներին Ռուսաստանի և Եվրոպայի որոշ քաղաքներում, այնուհետև վերադառնալով Թուրքիա՝ նպաստեցին թե՛ դրանց տարածմանը, և թե՛ դրանք օգտագործեցին արտագնա աշխատանքի դռները բաց պահելու համար: Այսօր մեծ քաղաքներում և անգամ Հաքքարում հայտնի փեշերն ու հրուշակեղենի սրճարանները պատկանում են հեմշինցիներին:

Ճանապարհորդ Նեյլ Ասշերսոնը, որն անցել է Քաչքարի փեշերով՝ իր «Սև ծովը» աշխատության մեջ հանգում է հետևյալ եզրակացության. «Քեմալիզմը՝ որպես գաղափարախոսություն, յուրացրել է 19-րդ դարի վերջում և 20-րդ դարի սկզբում Եվրոպայում առկա ժամանակակից ազգայնականության որոշ ծայրահեղ գաղափարներ: Միազգեությունը համարվել է հզոր և անկախ պետություն ձևավորելու

Ծանոթագրություններ

1. Հայտնի է, որ Հեմշին բառը մի սովորական տեղանուն չէ: Քանզի գուտ աշխարհագրական առումով վերցնելուց բացի, օրինակ, Չամլիհեմշինի սահմաններում հանդիպում ենք որպես նստակյաց երկու ժողովուրդների՝ հեմշինցիների և լազերի: Հեմշինցիների և լազերի գյուղերի միջև հստակ տարբերություններ կան (Erhan G. Ersoy, Birikim, Etnik Kimlik ve Azinliklar, s 139-143, sayi: 65):
2. Peter Andrews, Turkiye'de Etnik Gruplar, (181-184).
3. Mishael Meeker "1971 The Black Sea Turks: Some Aspects of Their Ethnic and Cultural Background" (s-318-345). Մեքսիկոյում Երիան Գ. Էրսոյից. Մեքսիկոյում է, որ Արևելյան խմբի հեմշինցիների մեջ հայերենը լավ է պահպանված: Հոպայի հեմշինցիների հայերենը Թուրքիայի հայերը գրեթե կարողանում են հասկանալ, իսկ Հոպայի հեմշինցիները մյուս հայերին բոլորովին չեն հասկանում:
4. Dumezil G. 1964 (P. Andrews, a.g.e).
5. Erhan G. Ersoy, Դաշտային աշխա-

տարբերակված և գիտական ոգուն հակասող մի կառույց, ինչպիսին բազմազգ, կենտրոնախոս և որոշ տեսանկյուններից հանդուրժող Օսմանյան կայսրությունն էր: Գուցե լազերը՝ 250 հազարի հասնող թվաքանակով, իրենց ինքնության հարցում անվերջ զգուշավորության սահմաններից հեռու մնացին: Սակայն շուրջ 20 հազարի չափի հեմշինցիների փոքր խմբի անդամները սերում են անհայտ անցյալում մահմեդականություն ընդունած հայկական ցեղից և այժմ էլ հայերեն են խոսում»:

Ինչ վերաբերում է հեմշինցիների հայ լինելու կամ չլինելու քննարկումներին, ես նախընտրում եմ, որ հեմշինցիները մնան որպես Սև ծովի լեռներում առեղծվածային կյանք վարող մի ժողովուրդ, քան թե պարփակվեն որևէ պատկանելիության շրջանակում: Եթե կարևորը բազմամշակութայնությունն է, կարծում եմ՝ դա անպայման պարտադիր չէ, որ հանգեցնենք ինչ որ մի հանգրվանի:

Թուրքերենից թարգմանեց ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀԱՎՅԱՆԸ

տանքների ընթացքում բավականին էթնոկենտրոն տարրեր են նկատվում միմյանց դիմելաձևերի մեջ: Օրինակ՝ «լազը, որ սուրբ էլ լինի, քո բակում մի պահիր» նման արտահայտությունները տարածված են անգամ տարրական դասարանների աշակերտների շրջանում: Հեմշինցի մեծահասակները հաճախ են արտահայտում այն տեսակետը, որ լազերը քաղաքակրթությամբ իրենցից ցածր են, նրանց մեջ կան արյան վրեժի նման բարբարոսություններ, անկիրք են, հին ժամանակներից եղել են անհավատ կամ ոչ-մահմեդական: Լազերն էլ հեմշինցիներին ներկայացնում են խաղաղ, խմող, հայից շուռ տված մի ժողովուրդի, և երկու համայնքների մշակութային շփման գծերում լուրջ մրցակցություն է տեղի ունենում (ինչպես, ասենք, պարկապուղի* ուղեկցությամբ շուրջպարերում**):

* Բնագրում՝ թուրքում
** Բնագրում՝ հորան
6. Neal Ascherson, "Karadeniz".

* Լրագրող

ՍԻՐԵԼԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐ

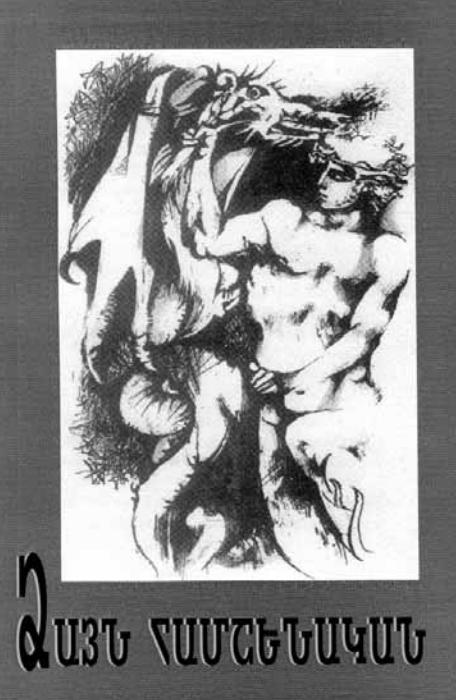
Տրապիզոնի նահանգի, Աբխազիայի, ՌԴ Կրասնոդարի երկրամասի հայության, այդ թվում՝ համշենահայության մասին շատ քիչ է տպագրվել: Մեր ձեռքի տակ են 1915-1923թթ. համշենցիների հերոսամարտերի մասին մի քանի ֆիդայիների հուշերը, Սաթենիկ Գեջյանի «Մատենագիտություն Տրապիզոնի, Աբխազիայի և Կրասնոդարի երկրամասի հայության» աշխատությունը, Խորհրդային Միության հերոս, օդաչու Մարտիրոս Նահուլյանի մասին հոդվածների ժողովածու, 1992-1993թթ. Աբխազիայի ինքնապաշտպանության ժամանակ զոհված հարյուրից ավելի հայ մարտիկներին նվիրված Վահան Մենակեցու ակնարկների ժողովածուն (լուսանկարներով և կենսագրականներով), տարիների ընթացքում համշենցիներից Մակաբե Հարությունյանի գրառած հեքիաթների հավաքածուն, որոնք առանձին գրքերով հրատարակելու համար դիմում ենք մեր հայրենակիցներին և խնդրում միջոցներ տրամադրել «Չայն համշենականի» խմբագրությանը:

ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍԵԼ «ՉԱՅՆ ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ 5-ՐԴ ՀԱՏՈՐԸ

(Սկիզբը՝ 3-րդ էջում)

Երրորդ հատորում նույնպես ներկայացված էր Համշենի բանահյուսությունը, այս անգամ՝ 1944թ. Աջարիայի սահմանները գյուղերից Միջին Ասիա արքայական կրոնափոխ համշենցիներից 1984թ. և 1987թ. գրառված երգերն ու հեքիաթները (բանահավաք՝ Սերգեյ Վարդանյան):

«Չայն համշենականի» չորրորդ հատորը լույս ընծայվեց 1999-ին, հրատարակիչը «Վերնատուն» հրատարակչությունն էր, ժողովածուն կազմողներն ու

խմբագրողները՝ Սերգեյ Գալստյանն ու Լյուդվիգ Կարապետյանը:

Գիրքը բացվում էր «Պատմական ակնարկով» (հեղինակ՝ Ս. Վարդանյան), որում տարբեր դարերում հայկական պետականության մաս կազմած Սև ծովի հարավային ափը դիտարկվում էր որպես հայ ժողովրդի օրրաններից մեկը: Թուրքական ջարդարարների դեմ հայերի պայքարին և Աբխազիայում նվաճված գոյապահպանման ջանքերին էին նվիրված Ջորիկ Քեչիշյանի երկու հոդվածները: Վարդան Քեչիշյանի «Վերին հայկական Լոռ» պատմաերկրաբանական ակնարկը պատմում էր հայերի կողմից գյուղի բնակեցման առաջին տասնամյակների մասին, իսկ «Մոլոդովկայի «Թռչնոց բույնը» հոդվածը (հեղինակ՝ Ս. Վարդանյան) նվիրված էր 1974թ. Մոլոդովկա գյուղի հայկական դպրոցը քանդելու պատմությանը և ուժացման դեմ տեղի բնակիչների և մի քանի նտավորականների պայքարին:

Ժողովածուում ընդգրկված էին Կրասնոդարի երկրամասի «Չայն համշենական» և Աբխազիայի «Սևծովյան այգաբաց» գրական միավորումների անդամների հայերեն և ռուսերեն ստեղծագործությունները:

Եվ այսպես, «Չայն համշենական» ժողովածուի առաջին գրքի հրատարակչությունից 35 տարի անց ընթերցողի սեղանին է դրվում հինգերորդ հատորը:

Շեշտենը, որ գիրքը տպագրվել է պետական պատվերով: Այն կազմել և խմբագրել են Սերգեյ Գալստյանն ու Սերգեյ Վարդանյանը: Ժողովածուն նվիրված է համշենահայ ճանաչված բանաստեղծ, «Չայն համշենական» գրական միավորման երկարամյա նախագահ, Հայաստանի Գրողների միության պատվավոր անդամ, Բերանդա գյուղի հայկական դպրոցի տնօրեն Աշոտ Քոչքոնյանի հիշատակին:

Գիրքը բացվում է Աշոտ Քոչքոնյանին նվիրված «Հիշատակի խոսքով» (հեղինակ՝ Ս. Գալստյան) և «Կազմողների կողմից» առաջաբանով, որում ներկայացվում են «Չայն համշենականի» նախորդ 4 ժողովածուները: Գրքում տպագրվել են Աշոտ Քոչքոնյանի, Արամ Երմոյանի, Արամ Կանսուլյանի, Սիմոն Ներսիսյանի, Հայկանուշ Աբրահամյանի, Հայ-Նորենցի, Լյուդվիգ Քուլյանի, Հայկ Ռահանյանի, Արտավազ Սարեցյանի, Հովհաննես Հովակ Քյուլյանի, Սիրվարդ Մելքոնյան-Լոբյանի, Անդրանիկ Բահարյանի, Սերգեյ Կոնդակչյանի, Իշխան Ռահանյանի, Հայկազ Օհանյանի, Հովհաննես Թորոսյանի, Ալեքսանդր Անտոնյանի, Եփրեմ Ջաբարյանի, Գևորգ Ավջյանի, Ժորա Էրուբյանի, Սեդա Բաղդասարյանի, Վազգեն Միքայելյանի, Հայկ Նաստյանի հայերեն, Կրիկոր Մազլումյանի, Դավիթ Արշակունու, Վլադիմիր Էքսուլյանի, Ռաֆիկ Օհանյանի ռուսերեն բանաստեղծությունները, ինչպես նաև Գուրգեն Գուրուկյանի, Վազգեն Կանսուլյանի, Ջորիկ Քեչիշյանի և Անդրանիկ Կոնդակչյանի արձակ ստեղծագործությունները:

Գրքում, ավանդույթին հավատարիմ, ներկայացված է նաև համշենահայերի բանահյուսությունը՝ 67 առածներ և ասացվածքներ Սամվել Կարագոյանի գրառմամբ:

Գրքի «Չայն բարեկամության» բաժնում ներկայացված են ութ ռուս գրողների բանաստեղծությունները Հովհաննես Հովակի թարգմանությամբ, համշենցի բանաստեղծների՝ Աշոտ Քոչքոնյանի, Հովհաննես Հովակի և Արամ Երմոյանի ստեղծագործությունները Վալերի Կլեբանովի ռուսերեն թարգմանությամբ:

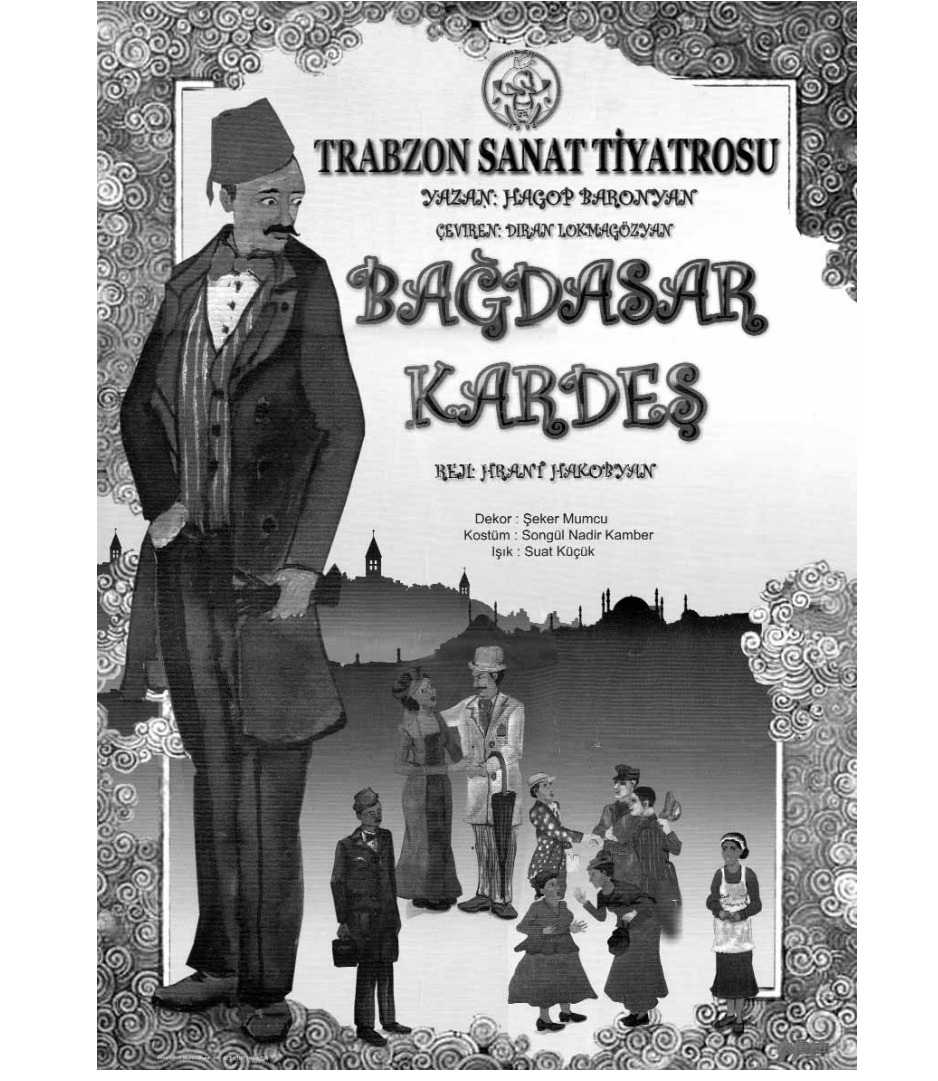
1996թ. Նոյեմբերից Կրասնոդար քաղաքում լույս է տեսնում Ռուսաստանի հարավի հայերի (2004թ. օգոստոսից՝ Ռուսաստանի հայերի) «Երկրամաս» թերթը: Հրատարակության 10-ամյակի առթիվ «Չայն համշենականի» խմբագրությունը շնորհավորագիր է ուղարկել «Երկրամասի» գլխավոր խմբագիր Տիգրան Թափաջյանին:

«Չայն համշենական» թերթի խմբագրության և իմ անունից ջերմորեն շնորհավորում են «Երկրամաս» թերթի 10-ամյակը: Թերթն իր գոյության տարիներին մեծ պատասխանատվությամբ է իրականացրել իր պատմական առաքելությունը: Այն իր բարձր արհեստավարտության շնորհիվ նվաճել է ոչ միայն Կրասնոդարի երկրամասի, այլև համայն Ռուսաստանի հայության սերն ու վստահությունը: Տպագրվող հոդվածների անաչառությունն ու լայն ընդգրկումը Հայաստանի լրատվամիջոցների և հանրության համար «Երկրամասը» դարձրել են Ռուսաստանի և ԱՊՀ երկրների հայերի մասին տեղեկատվության կարևորագույն աղբյուր:

Թերթի խմբագրության աշխատակիցներին և անձամբ Ձեզ մաղթում ենք քաջառողջություն և ստեղծագործական նորանոր հաջողություններ, իսկ «Երկրամասին»՝ անխափան հրատարակում:

Ս. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
«Չայն համշենական» թերթի գլխավոր խմբագիր

Տրապիզոնի Արվեստի թատրոնի (Սանաթ թիյատրոսու) թուրքական թատերախմբի հետ Երևանի «Հայկ» կինոստուդիայի ռեժիսոր Հրանտ Հակոբյանը բեմադրել է Հակոբ Պարոնյանի «Պաղտասար աղբարը» (թարգմանությունը՝ «Ակու») շաբաթաթերթի Հայաստանի ներկայացուցիչ Տիգրան Լոբնազյանի), որի բեմելը կայացավ այս տարվա նոյեմբերի 24-ին Տրապիզոնում: Այդ մասին կարդացեք մեր հաջորդ համարում:

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-բարեգործական հասարակական կազմակերպություն:
Հասցեն՝ Երևան, Ա. Իսահակյան 18: Հեռախոս՝ (+374+10) 25 21 26
Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.:
Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին:
Արտատպության կամ մեքեթրման դեպքում հղումը «Չայն համշենականին» պարտադիր է:
Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից:
«ДЗЯЙН АМШЕНАКАН» (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ).
Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации
«АМШЕН» (г. Ереван), Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН
Издается с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 25 21 26.
«HAMSHEN» Compatriotic-charitable public organization (Yerevan).
«DZAYN HAMSHENAKAN». Editor in chief SERGEY VARDANYAN
Tel. (+374+10) 25 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com